

Z HISTORIE FARMACIE

Ke vzniku československého lékopisu**On the origin of the Czechoslovak Pharmacopoeia**

Pavel Drábek

Došlo 11. září 2012 / Přijato 24. září 2012

Souhrn

Článek shrnuje dosavadní znalosti o vývoji prvního československého lékopisu a doplňuje některé nově zjištěné skutečnosti. Opírá se přitom především o nalezenou korespondenci dokládající úsilí Československé lékárnické společnosti o dobrou úroveň lékopisu.

Klíčová slova: československý lékopis • Československá lékárnická společnost • Kamil Lhoták • Jan Stanislav Štěrba-Böhm

Summary

The paper summarizes the hitherto knowledge concerning the development of the first Czechoslovak Pharmacopoeia and adds some newly found facts. It is mainly based on the found correspondence demonstrating the care of the Czech Society of Pharmacists for a good standard of the Pharmacopoeia.

Keywords: Czechoslovak Pharmacopoeia • Czech Society of Pharmacists • Kamil Lhoták • Jan Stanislav Štěrba-Böhm

Úvod

Zákonem z 28. října 1918 zůstaly v platnosti dosavadní rakousko-uherské zákony a nařízení, tedy i osmé vydání rakouského lékopisu z roku 1906 v českých zemích a třetí vydání uherského lékopisu z roku 1909 na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Komise pro vydání československého lékopisu vznikla na základě výnosu tehdejšího Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (dále jen ministerstvo zdravotnictví) ze 4. ledna 1919. Vznikem našeho lékopisu se opakovaně zabýval docent RNDr. PhMr. Jaroslav Hladík¹⁾. Znovu se k tomuto námětu vrátil s PhMr. R. Fundárkem²⁾. První etapu vývoje, která trvala do roku 1925, charakterizovali jako „experimentování bez nároků na skutečnou vědeckou práci“. Odůvodnili to chybějící tradicí a nedostatkem zkušeností. Více pozornosti věnovali druhé etapě, tj. od roku 1926 do odevzdání rukopisu

v prosinci 1937. Ze třetí etapy (od odevzdání rukopisu do vytištění v roce 1947) bylo uvedeno jen několik skutečností.

Nové poznatky

Skutečnosti uváděné Hladíkem by bylo možné doplnit různými detaily, které vyplývají z údajů v tehdejších časopisech, jako byly Lékárnické listy a Časopis československého lékárnictva.

Poněkud významnějšími prameny jsou však dopisy, které byly nalezeny v pozůstalosti RNDr. PhMr. Jánského³⁾. Jsou to tři koncepty a šest dopisů, resp. jejich kopií. První nedatovaný koncept je patrně z roku 1919, kdy byla v rámci Státní zdravotní rady (dále SZR) ustavena komise pro vydání čs. lékopisu. Podle stanov SZR neměla mít víc než čtyři členy a jejím předsedou byl profesor farmakologie a farmakognozie MUDr. Kamil J. Lhoták (1876–1926).

Lhoták vycházel z názoru, že je nutné zachovat právní i věcnou kontinuitu s lékopisy Rakousko-Uherska. Odvolával se na usnesení, které bylo přijato pod jeho vedením v „jedné z prvních schůzí farmakopoejní komise, aby československá farmakopea byla vypracována na základě farmakopoe rakouské, hlavně jako její doplněk se zvláštním přihlédnutím k farmakopoeám středoevropským“⁴⁾.

Nově vzniklá Československá lékárnická společnost (dále ČLS) protestovala proti tomu, že nemá v této lékopisné komisi žádné zastoupení. Koncept dopisu určeného profesoru Lhotákovi byl napsán patrně rukou PhMr. Emila Šedivého (1872–1923), tehdejšího místopředsedy společnosti. Uvádí se v něm mj. toto: „Již za staré vlády rakouské sestoupil se kruh pracovníků z kruhů profesorů farmaceutických a lékárníků, aby započali přípravné práce pro nový, tehdy ještě rakouský lékopis. Po převratu politickém komise tato doplněna a přizván k ní zástupce vědecké lékárnické korporace Československé lékárnické společnosti. Později bez ohledu na tuto komisi jmenovala vláda sama svoje komitě a postupně povolávala tam jednotlivé členy. Zástupce však vědecké korporace naši povolán tam dosud nebyl. Z té příčiny žádá Československá společnost lékárnická, aby pokud možno zástupce tento tam byl povolán, aby i přání Československé lékárnické společnosti tam tlumočena býti mohla.“

Další koncept dopisu, který byl určen ministerstvu zdravotnictví, pocházel z února 1920 (je napsán na rubu

obchodního dopisu z Berlína z 3. února 1920). Jeho obsah je velice podobný předchozímu dopisu, žádal „o změnu sboru pro vypracování českoslov. lékopisu“ a navíc zdůraznil, že „lékaři ve sboru tomto mohou mít toliko hlas poradní“. Patrně tento dopis nebyl již odeslán, neboť 21. února 1920 bylo vytvořeno pět sekcí lékopisné komise, v nichž bylo 15 lékárníků, devět lékařů a 12 jiných odborníků²⁾.

Nedatovaný koncept třetího dopisu ČLS určeného patrně všem lékárníkům uvádí, že byl vytvořen seznam léčiv, která mají být zařazena do lékopisu: „Výběr těchto léčiv, nevíme ale na jakém podkladě byl v Praze, a tudíž pouze v ústředí republiky sestaven bez veškeré účasti širších kruhů farmaceutických z vzdálenějších míst republiky československé. Československá lékárnická společnost jako vědecký představitel veškerého lékárnictva naší republiky stojí na hlavním základním stanovisku, že lékopis jest čistě příručkou lékárnickou v první řadě pro lékárníka...“. Podotýká dále, že „lékárník ...nesmí být zatěžován přípravky zbytečnými... Z toho sleduje základní chyba lékopisného sboru, že nebylo, než započata byla práce podrobná, uslyšeno lékárnictvo celé republiky československé.“ Jako příklad zbytečně zařazeného přípravku je uvedeno *Electuarium lenitivum*⁵⁾. Naopak jako chybějící léčivo byl připomenut *Pyramidon* (= amidopyrin). Nevíme však, zda a komu byl tento dopis skutečně rozeslán.

Další problém, který je v dochované korespondenci podchycen, je skutečnost, že „v komisi farmakopejní učitelé naší pp. Prof. Brauner⁶⁾ a Plzák⁷⁾ byli nuceni složití funkce své a odvolati svoji spolupráci, ježto měli dáti

práce svoje k revisím a posudkům jiným členům zdravotní rady“. Výborová schůze ČLS vzala tuto skutečnost na vědomí, slíbila zakročit u prezidia SZR a zároveň vyzvala dopisem z 16. prosince 1921 další farmaceuty, aby se také oni vzdali funkcí v lékopisné komisi, dokud se nepodaří záležitost „smírnou cestou se zdravotní radou vyřešiti.“ Na tento dopis se dochovaly dvě odpovědi. Za galenickou sekci odepsal její předseda PhMr. O. Jahn, že se mu dostalo ujištění, že v nejbližší době bude přání profesorů vyhověno⁸⁾. Docent PhMr. Emanuel Senft odpověděl, že svůj elaborát již profesoru Lhotákovi odevzdal (obr. 1)⁹⁾. Obsah elaborátu neznáme a Senft ani není uveden v seznamu členů komise²⁾. Byl však autorem úvahy „Drogy z říše rostlinné v prvním lékopisu Československé republiky“¹⁰⁾.

Práce na lékopisu pokračovaly a v letech 1924 a 1925 bylo jako zvláštní příloha Časopisu čs. lékárnictva uveřejněno několik článků¹¹⁾. Ty byly kritizovány a zveřejňování dalších článků bylo zastaveno²⁾. Do dalšího jednání opět vstoupila ČLS. Podnět k tomu dala její členská schůze 19. března 1925. Dochovaná kopie dopisu z 15. dubna téhož roku zasláná na ministerstvo zdravotnictví upozornila „na velmi četné vážné nedostatky dosud publikovaných článků“. Dále žádala o změnu složení komise a změnu dosavadního postupu při zpracovávání článků. „V dosavadní lékopisné komisi bylo farmaceutům vykázáno pouze podřadné místo...farmakopea, určena jsouc pro potřebu lékárníků, nikoli lékařů, má býti zpracována ze stanoviska lékárnického povoláními odborníky-farmaceuty...“

Další vývoj lékopisu zkomplikovalo onemocnění prof. Lhotáka a ke změnám nedocházelo. Proto byl 5. prosince 1925 na ministerstvo zdravotnictví odeslán další dopis. Výbor ČLS v něm navrhl, že se ujme vypracování celého lékopisu za předpokladu, že ministerstvo zdravotnictví pomůže zajistit některé odborníky („po jednom z oborů farmakologie, bakteriologie a terapie a jednoho zvěrolékaře“) a současně povolí náklady spojené se sepsáním lékopisu¹²⁾.

K řešení nastalé situace svolalo ministerstvo a SZR na 5. února 1926 poradu. Mezi tím 27. ledna 1926 zemřel předseda lékopisné komise profesor Lhoták. Porady se zúčastnilo pět lékařů a za ČLS její předseda profesor Plzák. Novým předsedou lékopisné komise byl zvolen profesor hygieny MUDr. Gustav Kabrhel (1857–1939). Později (11. dubna 1926) jmenovalo ministerstvo úřadujícím místopředsedou lékopisné komise profesora farmaceutické chemie PhDr. PhMr. Jana Stanislava Štěrbo-Böhma (1874–1938) (obr. 2). Postupně bylo jmenováno mnoho nových členů. Byli mezi nimi četní farmaceuti (včetně zástupců ze Slovenska a Podkarpatské Rusi) a také představitelé dalších ministerstev (obrný a zemědělství), obou pražských univerzit a brněnských vysokých škol i zástupci sedmi výrobních závodů. Ministerstvo zdravotnictví zorganizovalo rozsáhlou dotazníkovou akci, která sloužila jako podklad pro výběr lékopisných článků. Komise byla rozdělena podle náplně práce do čtyř odborů (chemie, galenika, farmakognozie a farmakologie se sérologií a biologií).

Průběh prací v letech 1927–1938 je shrnut v článku Hladíka a Fundárka²⁾. Z něho je vhodné zdůraznit, že výrazně se v přípravě lékopisu angažoval profesor Štěr-

19/3/22
Vážený pane profesore,
na váš dopis datovaný dne 16.
prosince, který teprve včera jsem
obdržel, dovoluji si, tímto sdělit,
že jsem svůj celý dosavadní elaborát
pro lékopis včasně odevzdal již
dne 3. listopadu panu prof. Dr.
Lhotákovi a pověřuji tím rolou
moji za dosavadní. Lituji tedy,
že již nemohu svoji niest na lékopis
sdělit.
V nejbližší době
iž jej kš
E. Senft

Obr. 1. Docent E. Senft sděluje, že svou práci odevzdal prof. K. Lhotákovi

ba-Böhm, který se po resignaci profesora Kabrhela (říjen 1928) stal předsedou komise. Kromě chemické sekce, kterou vedl, se účastnil práce i v dalších sekcích. Sám vybíral chemické zkoušky, zadával jejich prověřování svým spolupracovníkům a ještě osobně kontroloval jejich reprodukovatelnost¹³⁾. Naproti tomu z personálních důvodů vážla práce na farmakognostických článcích¹⁴⁾. Ještě v roce 1932 napsal ve svých skriptech docent PhDr. PhMr. Eduard Skarnitzl: „Nelze vydati učebnici, dokud nejsou přesně známy všechny požadavky našeho právě zpracovávaného lékopisu, k jehož drogám a ke všem zásadním jeho ustanovením musí takováto učebnice v plném rozsahu přihlížeti.“¹⁵⁾

Obr. 2. Profesor Jan Stanislav Štěrba-Böhm – kresba bulharského studenta Delčeva

Úplný český text lékopisu byl předán zástupci ministerstva 11. listopadu 1937. Část textu byla již dříve přeložena do latiny, neboť vzhledem k vícejazyčnému složení obyvatelstva se stále uvažovalo o latinské verzi lékopisu. V roce 1939 převzal po zemřelém profesoru Štěrbovi předsednictví komise profesor RNDr. PhMr. Oldřich Tomíček (1891–1953).

Za počátek třetí etapy vývoje našeho lékopisu můžeme považovat převzetí jeho českého textu ministerstvem, které si s ním v mimořádně složité politické situaci roku 1938 asi nevědělo rady. Patrně to vyvolala otázka, v jakém jazyce má být lékopis vydán. Již dříve chtěli němečtí lékárníci, aby vyšel též německy. Jejich požadavek byl tehdy zamítnut, neboť se původně plánovalo latinské vydání.

Částečně tomu nasvědčuje i kopie dalšího dopisu z pozůstalosti dr. Jánského. Předseda ČLS profesor Plzák se v něm 29. října 1938 obrátil přímo na ministra veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy dr. Petra Zenkla „s prosbou, aby urychlil vydání prvního československého lékopisu“. V dopise se Plzák domnívá, že „příčinou prodlení byla jazyková otázka, která zvláště po známých

událostech z jara letošního roku nabyla na aktuálnosti. Poměry se však do té míry změnily, že dnes není překážek, aby byl lékopis vydán česky v připraveném znění.“

Dále shrnuje důvody, proč je nový lékopis naléhavě zapotřebí a připomíná, že „vydání českého znění není nikterak na překážku pozdějšímu vydání“ v latině. Zmiňuje se i o výši nákladu „rentabilitu vydání lékopisu nákladem asi 2000 výtisků lze považovat za zaručenou“. V Čechách a na Moravě totiž zbylo po odtržení pohraničních oblastí 678 lékáren. K tomu ještě dodejme, že na Slovensku i na Podkarpatské Rusi souhlasili s vydáním lékopisu v češtině²⁾.

Další vývoj je obecně znám: V době provádění korektur došlo k okupaci, což znamenalo zavedení německého lékopisu¹⁶⁾. Rukopis však zůstal zachován díky profesoru Tomíčkovu a po válce byl doplněn o slovenské názvy a byly provedeny drobné úpravy. Konečnou korekturu provedl dr. Jánský¹⁷⁾. Ještě před vytištěním byla obnovena lékopisná komise. Jejím předsedou byl PhMr. Josef Klouček (nar. 1896) z ministerstva zdravotnictví a generálním sekretářem docent RNDr. PhMr. Jaroslav Hladík (1903–1975). Tato komise však neměla dlouhého trvání, neboť byla v dubnu 1948 rozpuštěna¹⁸⁾.

První vydání čs. lékopisu z roku 1947 obsahovalo 638 článků, z nichž bylo chemických článků 224, tj. více než třetina¹⁹⁾. Zprávu o jeho vydání přinesl anglický časopis *Pharmaceutical Journal* (v referátu ČČL chybí podrobnější citace). Za velký klad označil dokonale vypracované metody zkoušení i přesný a detailní popis rostlinných drog²⁰⁾. O novém lékopisu pojednávala řada přednášek a jednalo se o něm též na třetím lékárnickém pracovním sjezdu v Karlově Studánce (24.–28. září 1948). Zvláště o něm hovořili profesor Tomíček a RNDr. PhMr. B. Melichar (1906–1989)²¹⁾.

Nová lékopisná komise, jejímž předsedou byl jmenován profesor farmakologie MUDr. Bohuslav Polák (1906–1956), vypracovala v letech 1949–1950 text doplňku k prvnímu vydání ČsL 1. Doplňek vydaný v roce 1952 přinesl 36 nových článků a revidoval 74 stávajících, které buďto doplnil nebo přepracoval.

Diskuze

Příprava ČsL 1 trvala dosti dlouho. Jednou z příčin prodlení byla nejasnost koncepce na ministerstvu zdravotnictví. Zvláště mnoho času se ztratilo v první etapě, kdy ČLS opakovaně a vcelku neúspěšně upozorňovala na to, že lékopis je v první řadě záležitostí farmaceutů. Tak se stalo, že vlastní příprava trvala asi 10 roků, když vedení prací převzal profesor Štěrba-Böhm.

Pro srovnání můžeme poukázat na vývoj lékopisu v Polsku. Tam se v roce 1917 ustavila dvanáctičlenná skupina, která byla v roce 1922 reorganizována. Vznikly čtyři sekce, které dokončily zpracování lékopisu v roce 1937 a téhož roku lékopis vyšel. Obsahoval 804 článků (225 bylo chemických) a v roce 1946 byl přetištěn beze změn²²⁾.

Na druhou stranu připomeňme, že „Čs. vojenský lékopis – zkoušení a příprava léčiv“ (služební označení S-II-1a, později Mat. zdrav 1–501) vyšel již v roce 1925. Obsahoval mj. 76 nových léčivých látek a léčivých přípravků a 52 hromadně vyráběných přípravků pro armádu.

Pro lepší posouzení vývoje však chybí řada podkladů, např. původní seznam lékopisných článků, skutečné důvody pro přerušení práce dvěma profesory chemie v roce 1921, konkrétní připomínky k ukázkám článků v roce 1925, jež vedly ke stagnaci, odpovědi z ministerstva atd. Velmi málo údajů je stále o třetí etapě. Před 50 lety, kdy docent Hladík psal své články, to bylo příliš citlivé a všeobecně známé, a mnohé detaily proto tehdy nechtěl nebo nemohl připomínat.

Závěr

Text prvního vydání čs. lékopisu vznikl pomalu a s obtížemi. Zavinila to jednak neujasněnost koncepce na ministerstvu zdravotnictví a dále nedostatek zkušeností. Celý vývoj našeho prvního lékopisu můžeme rozdělit do tří etap, kdy po počátečním hledání v letech 1919–1925 byl zásluhou profesora Štěrby-Böhma v roce 1937 připraven konečný text, ale vinou německé okupace bylo jeho vydání odloženo až do roku 1947.

Československá lékárnická společnost zdůrazňovala, že na přípravě lékopisu by měli pracovat především farmaceuti. Jak ukazují nově nalezené doklady, snažila se opakovaně urychlit a zkvalitnit jeho přípravu.

Střed zájmu: žádný.

Literatura a poznámky

1. **Hladík J.** Vývoj československého lékopisu. Zdravotnická revue 1947; 22, 153–157. Zkráceně v předmluvě k 2. vydání Čs. lékopisu, Praha 1954.
2. **Hladík J., Fundárek R.** Vývoj prvního vydání československého lékopisu. Farmaceutický obzor 1962; 31, 168–176.
3. RNDr. PhMr. Adolf Jánický (1888–1967) byl původně vojenským lékárníkem, od roku 1939 pracovníkem Ústavu pro zkoumání léčiv a po válce vedoucím lékopisného oddělení téhož ústavu. Viz Čas. čs. Lékárnictva 1948; 4, 145–146.
4. **Lhoták K.** Československá farmakopoea. Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy 1922; 4, 73.
5. Česky „obměkčující lektvar“. Připravoval se z trojích povidel, medu a sennových listů.
6. PhDr. Bohuslav Brauner (1855–1935) byl profesorem anorganické a analytické chemie na Karlově univerzitě.
7. PhDr. PhMr. František Plzák (1877–1944) byl profesorem organické chemie na Karlově univerzitě. V letech 1924–1941 byl předsedou Československé lékárnické společnosti.
8. PhMr. Otakar Jahn (nar. 1873), pražský lékárník a vrchní starosta hlavního grémia pro Čechy.
9. PhMr. Emanuel Senft (1870–1922) se mj. zabýval farmakognozií a pěstováním léčivých rostlin. Od roku 1911 byl honorovaným docentem na zemědělské fakultě pražské české techniky.
10. Lékárnický týdeník 1919; 1, 231–237.
11. Články budoucí československé farmakopoe; 5 archů, celkem 64 strany.
12. Oba poslední dopisy měl docent Hladík k dispozici a čerpal z nich.
13. Ústní sdělení jeho asistenta RNDr. PhMr. Oldřicha Vondráška (1910–1978) a nezávisle na něm potvrzené profesorem RNDr. PhMr. Stanislavem Škramovským (1901–1983).
14. Profesor německé univerzity MUDr. Wilhelm Wiechowski (nar. 1873), který vedl farmakognostickou sekci, zemřel 19. prosince 1928. Po něm převzal její vedení německý profesor farmakologie MUDr. Emil Starkenstein (1881–1942). Většinu práce však vykonával docent PhDr. PhMr. Eduard Skarnitzl (1894–1970).
15. **Skarnitzl E.** Přednášky z farmakognosie. Praha 1932; s. 3.
16. Sbírká zákonů a nařízení Protektorátu Čech a Morava, částka 51 z 9. května 1941.
17. Čas. českého lékárnictva 1948; 4, 146.
18. Čas. českého lékárnictva 1948; 4, 111.
19. Do toho počtu nejsou zahrnuty články galenické a farmakognostické, v nichž byly též často předepsány různé chemické zkoušky.
20. Čas. českého lékárnictva 1948; 4, 95.
21. Jejich přednášky otiskl Čas. českého lékárnictva 1948; 4, 212 a 226.
22. **Rembieliński R., Kuźnicka B.** Historija farmacji. Warszawa 1972; s. 225.